

КЛАСИКИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА: ГУСТАВ РАДБРУХ

Редакція започатковує обіцяну рубрику “Класики філософії права” і запрошує до обговорення й дискусії стосовно вчень, концепцій та ідей видатних зарубіжних і вітчизняних філософів права.

В наступних номерах часопису плануються підбірки аналітичних статей про творчість Г. Кельзена, Є. Ерліха, П. Новгородцева, Б. Кістяківського, Є. Спекторського, П. Юркевича та інші.

© 2004 р. **В. С. Бігун**

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ГУСТАВ РАДБРУХ – ВИДАТНИЙ НІМЕЦЬКИЙ ФІЛОСОФ ПРАВА

Густав Радбрух (1878-1949) по праву належить до когорти найвидатніших філософів права.

Життя німецького вченого,

політичного діяча та гуманіста переповнене захоплюючими та водночас трагічними сторінками. Класична початкова освіта, бажання стати поетом і не з власної волі вибір професії юриста, вивчення права в трьох німецьких університетах і блискучий початок наукової кар'єри (кандидатська та докторська дисертації підготовлені впродовж двох років), професура перервана участю у першій світовій війні і реформаторська діяльність на посаді міністра юстиції Веймарської республіки, відхід від активної політики і академічний успіх у Гайдельберзькому університеті, відсторонення від посади після приходу до влади нацистів, заборона користуватися бібліотекою, змушене “студентство” в Оксфорді у 57 річному віці та “праця в стіл” впродовж 12 років нацистського режиму, втрата обох дітей та проблеми зі здоров'ям, повернення до активної післявоєнної академічної, науково-публіцистичної та громадської діяльності. Посмертне видання повного зібрання творів у 20 томах (1987-2002) [6], зводу наукової спадщини наукових і політичних робіт вченого (4808 систематизованих одиниць ((2001) [25], продовжуваний науковий на практичний інтерес до вченого та його ідей, переконливо свід-

чать про визначний доробок Радбруха. Але нам маловідомий*.

Публікуючи деякі роботи вченого в оригіналі та українському перекладі, праці низки західних спеціалістів і цей короткий біографічно-науковознавчий нарис, сподіваємося принаймні певною мірою представити постать і філософсько-правову спадщину Густава Радбруха.

Біографічний нарис

Густав Ламберт Радбрух (Radbruch) народився 21 листопада 1878 р. у німецькому місті Любек. Він був третьою дитиною сім'ї Радбрухів – торговця Генріха Георга Бернарда (1841-1922) та Емми (дівоче прізвище Праль) (1842-1916). Виховувався під впливом батька, з ранніх років цікавився усім історичним й естетичним, вірив у добре в людині та сповнився довірою до неї [28, с. 174, 178]. Захоплювався технікою, природознавством, музикою і релігією [28, с. 177]. У нього швидко сформувалися здатність до умоглядного сприйняття світу та інтелектуалізм [28, с. 173].

Радбрух здобув класичну початкову освіту. Навчався в Любеку: спочатку в приватній гімназії (1885-92), а згодом у гімназії “Kathrineum”

* Радбрух досить рано набув слави відомого вченого; його роботи вивчали як в Німеччині, так і за кордоном. У 1915 р. у Москві за сприяння колеги Радбруха Богдана Кістяківського (1868-1920) вийшла праця “Вступ до науки про право” (1910) [1]. Майже через дев'яносто років з'явився російський переклад найбільш відомої праці вченого “Філософія права” та ще двох повоєнних статей [2]. Між тим, у радянській та пострадянській юридичній літературі доробок Радбруха висвітлювався фрагментарно.

Автор вдячний Гайдельберзькому університету (зокрема професору Вінфріду Брюггеру) та Німецькій службі академічних обмінів (DAAD) за можливість стажування в університеті, під час якого було підготовлено цей матеріал і перекладено низку статей Густава Радбруха.

(1892-98). У юнака пробуджується інтерес до поезії, з під його пера виходять перші літературні твори [28, с. 183-185]. Захоплення поезією супроводжуватиме Радбруха все життя, він писати вірші, кохатиметься в творах Гете.

У 1898 р. Радбрух з відзнакою закінчує гімназію і стикається з проблемою вибору професії. Спочатку мріє стати моряком, фехтувальником і танцівником, а згодом – великим поетом [28, с. 186]. Стати великим судилося, ба правознавцем. Ним Радбрух вирішив стати не з власної волі, натомість, з волі батька [28, с. 177 і далі].

Весною 1898 р. Густав починає навчання у Мюнхенському університеті. Сильне враження на нього справили лекції з політичної економії Луїо Brentano (1844-1931), чий соціалістичні переконання він згодом розвине [28, с. 187]. Водночас Радбрух продовжує захоплюватися літературою, цікавитися культурою. Наступні два семестри навчається вже в Лейпцигу. Серед улюблених викладачів – романіст і спеціаліст з церковного права Рудольф Сом (1841-1917), професор з державного права Карл Біндінг (1841-1942), романіст і викладач римського права Пауль Кретчмар (1865-1942). Тут він вперше знайомиться з працями Франца фон Ліста (1851-1919), який згодом істотно вплине на науковий розвиток майбутнього вченого.

У лютому 1900 р. Радбрух виступає зі своєю першою науковою роботою (“Про нову естетику”); водночас виходять друком три його вірші [28, с. 193, 197]. Тоді ж з’являються перші сумніви в правильності вибору професії [28, с. 194].

Весною 1900 р. Радбрух переїздить до столиці, де продовжує навчання і живе більш інтенсивним столичним життям [28, с. 196-203]. У Берлінському університеті Радбрух попадає під вплив Франца фон Ліста, засновника та представника соціологічної школи кримінального права, який згодом стає науковим керівником його кандидатської дисертації. Закінчивши весною 1901 р. навчання, Радбрух складає перший державний іспит і починає стажування референдарем у міському суді. Так закінчується етап життя Радбруха, пов’язаний із здобуттям юридичної освіти в Мюнхенському, Лейпцигському та Берлінському університетах (1898-1901).

Науковцем Радбрух стає вже весною 1902 р. Захистивши з відзнакою кандидатську дисертацію (тема: “Вчення про адекватний причинний зв’язок”), розпочинає роботу над докторською. Для цього переїздить до Гайдельбергу, де в найстарішому німецькому університеті науковим керівником Радбруха стає Карл Лілієнтал. З пра-

цею Радбрух справлявся надзвичайно успішно. Хоча Радбрух не вважав себе “юристом душею і тілом”, молодий вчений вже в кінці літа 1903 р. закінчує докторську дисертацію (тема: “Поняття діяння у його значенні для кримінально-правової системи”). 16 грудня 1903 р. Радбрух дає першу відкриту лекцію і йому присуджують звання приват-доцента Гайдельберзького університету за спеціальностями кримінальне право, процесуальне право та філософія права.

Майже через четверть століття Радбрух стане професором цього університету, втім до того часу доведеться чимало працювати. У Гайдельберзькому університеті Радбрух викладав на посаді приват-доцента (1904-10) та в якості позаштатного екстраординарного професора кримінального права та філософії права (1910-14). З 1905 р. Радбрух очолює “юридичний семінар” – “наукове серце”, науково-бібліотечну установу юридичного факультету університету.

Восени 1903 р. Радбрух знайомиться з філософом Емілем Ласком (1875-1915) й починає глибше цікавитися ціннісною філософією Баденської школи неокантіанства. Виходять перші післядисертаційні статті. Зокрема кілька статей з порівняльного кримінального права (1905, 1907, 1908), методології порівняльного правознавства (1906), юридичної освіти гімназистів (1907). Радбрух думає вступити на службу судового виконавця, проте залишається на академічній роботі. Згодом його спіткає невдача з отриманням посади екстраординарного професора в Кенігсберзі. З осені 1907 р. він також починає додатково викладати в новоствореному інституті торгівлі в Мангаймі. Весною наступного року обирається депутатом Гайдельберзького міського зібрання від Прогресивної народної партії.

У 1908 р. Радбрух одержує від видавництва пропозицію видати працю “Вступ до науки права”, яка виходить 1910 р. Саме друге видання цієї книги (1913) було згодом перекладено російською мовою двома студентами Радбруха з Росії* і (не зважаючи на оголошення 1 серпня

* Привертає увагу ще один епізод з життя Радбруха, пов’язаний з студентами з Російської імперії, чимало з яких тоді навчалися в Німеччині. У 1912 р. петербурзька газета “Россия” надрукувала статтю, присвячену руським студентам за кордоном, яка була передрукована багатьма німецькими газетами. На думку Радбруха, ця стаття дискредитувала руських студентів в очах міжнародної спільноти. Відтак Радбрух (а також деякі інші німецькі професори) рішуче виступив на боці руських студентів німецьких університетів,

1914 р. Німеччиною війни Російській імперії, служби Радбруха в армії противника), видано в листопаді 1915 р. у Москві. Вступна стаття Богдана Кістяківського до перекладу на шести аркушах зберігається у колекції Радбруха в Гайдельберзькому університеті [25, с. 119]. Слід відзначити, що ще в 1929 р. вийде восьме видання цієї праці, а по смерті – принаймні ще п'ять видань, допрацьованих його учнями.

У 1909 р. Радбрух продовжує працювати над ідеєю підготовки фундаментальної біографії про криміналіста П. Й. Ансельма Фейербаха (1775-1833). У 1910 р. виходить доповідь Радбруха про реформу кримінального законодавства. 30 квітня того ж року він стає баденським підданим і 3 травня Великий герцог Фрідріх II Баденський дарує Радбруху наукове звання “екстраординарного професора”. Вчений набуває права вільного викладання.

Між тим у країні вирує політичне життя. Після виборів 1912 р. Соціал-демократична партія (СДП) стає найсильнішою політичною силою Рейхстагу (34, 8 %). У серпні 1913 р. Фрідріх Еберт очолює СДП. Через рік Німеччина оголошує війну царській Росії. Розпочинається перша світова війна й Радбрух вступає на військову службу (1915-18). Спочатку проходить медпідготовку, а згодом у вересні 1915 р. поступає у розпорядження військового шпиталю поблизу Кенігсберга. Згодом на початку 1916 р. короткий час працює у батальйоні зв'язку під командуванням свого близького друга Германа Канторовича (1877-1940), з яким судилося познайомитися ще в студентські роки в Берліні. А в квітні 1916 р. відправляється на західний фронт, що тоді пролягав на кордоні зі Швейцарією. Закінчивши впродовж війни офіцерські курси та отримавши підвищення по службі, офіцер-ординарець Радбрух повертається з війни восени 1918 р. Тоді ж у Мюнхені та Берліні відбувається революція,

які були в основному єврейського походження, із застереження антисемітський настроїв. Він також піддає критиці “буржуазну позицію” частини німецьких студентів, які надавали надмірну увагу зовнішності, що втім контрастувала з “вільнолюбною та наукоспраглою захопленістю” руських студентів. Радбрух вважав своїм обов'язком перед своїми тодішніми руськими слухачами та численними друзями в Росії зазначити, що “русські студіюючі завжди належали до [його] найбільш старанних й обдарованих студентів, і що їхню присутність в німецьких університетах” він вважає “благодаттю проти небезпек самозадоволено налаштованого [німецького] студентства” [6, GA 15, с. 361].

яка закінчується відмовою Кайзера Вільгельма II від трону 28 листопада 1918 р. У грудні того ж року Радбрух вступає до СДП, представляючи яку він згодом вийде на політичну арену.

Водночас відбуваються істотні зміни в особистому житті Радбруха. Влітку 1913 р. Радбрух розриває бездітний шлюб з Ліною Гетц, а восени 1915 р. одружується на Людії Шенк, з котрою знайомиться в 1914 р. У сім'ї Густава та Лідії (1888-1974) Радбрухів народяться двоє дітей – Рената Марія (1915) та Гайнріх Франц Ансельм (1918), яких їм доведеться втратити (1939 р. лавина баварських Альп забере життя Ренати, а в 1942 р. лейтенант А. Радбрух загине під Сталінградом, де й буде похований). Дружина Радбруха опісля смерті вченого прикладе чимало зусиль до видання праць, збереження та опублікування його спадщини.

У 1919 р. розпочинаються “кільські роки” Радбруха. Хоча ще в 1914 р. Радбрух обійняв професорську посаду в Кенігсберзькому університеті, життя внесло свої корективи і лише опісля війни Радбрух продовжує більш активно займатися науковою роботою. Влітку 1919 р. Радбрух переселяється з Берліну в Кіль, де обіймає посаду ординарного професора кримінального права та філософії права Кільського університету (1919-26 рр.). Втім політична діяльність переважувала над академічною у ті роки.

На початку 1919 р. постає Веймарська республіка. Рейхспрезидентом обирається Ф. Еберт, починає діяти нова Конституція. У 1920 р. за списком СДП Радбрух обирається депутатом відкритого 24 червня 1920 р. Рейхстагу. 3 26 жовтня 1921 р. Радбрух очолює Міністерство юстиції (у шостому повоєнному уряді другого кабінету Вірта). Під час каденції з ініціативи Радбруха схвалено кілька важливих реформаторських законів. Зокрема, закон на захист Республіки (після вбивства міністра закордонних справ Вальтера Ратенау (1867-1922 рр.)), закон про відшкодування витрат, пов'язаних з діяльністю судових засідателів і присяжних, і закон, за яким жінкам гарантувалося право на працевлаштування в державних органах юстиції. Радбрухом також підготовлено згодом частково схвалений законопроект кримінального кодексу, яким скасовувалася смертна кара, каторжні тюрми та покарання, принижуючі гідність людини.

Втім менш ніж через рік (22 жовтня 1922 р.) Радбрух змушений залишити посаду через відставку кабінету Вірта. У серпні 1923 р. Радбрух знову обіймає міністерську посаду – цього разу в уряді кабінету Стресемана. Але після відставки

його уряду в листопаді того ж року, він повертається до наукової роботи в Кіль, де активно працює. У травні 1926 р. стає деканом юридичного факультету університету. Радбруху ще будуть пропонувати очолити міністерство юстиції (наприклад, у 1928 р.), втім він вирішує присвятити себе науковій роботі.

У 1926 р. розпочинаються нові “гайдельберзькі роки” Радбруха. Вступу на посаду професора передувала перша велика конституційна промова вченого “Республіканське вчення про обов’язки” (11 серпня). Першого жовтня 1926 р. він обіймає посаду ординарного професора Гайдельберзького університету (1926-33 рр.) в зв’язку з чим 13 листопада 1926 р. виголошує промову “Людина в праві” [4, 9]. Згодом з’являються чимало праць вченого. У 1932 р. під назвою “Філософія права” виходить повністю перероблене третє видання “Основ філософії права”. Ця головна філософсько-правова праця вченого, перекладена згодом на багато іноземних мов, принесе Радбруху світову славу.

Між тим ситуація в країні напружується – з виходом на політичну арену заново заснованої в лютому 1925 р. націонал-соціалістської партії під проводом Адольфа Гітлера. На виборах 1930 р. партія виборює 12 з 107 мандатів, безробіття зростає (4, 4 мільйони), взимку 1931 р. націоналістично налаштована “національна опозиція” покидає Рейхстаг і нарощує політичну потужність за рахунок народної підтримки. На виборах 1932 р. Гітлер поступається Гінденбергу (13, 4 до 19, 4 мільйонів голосів), проте на виборах 1932 р. партія вже отримує 37, 8 % голосів. Змінюються напрямки державно-правової політики в країні.

Радбрух реагує на політико-правові зміни в науковому тоні: виступає, публікує праці незгоди. З’являються статті “Кримінально-правова реформа та націонал-соціалізм”, “Фашистське кримінальне право”, “Авторитарне чи соціальне кримінальне право?” (усі – січень 1933 р.). Вченому доводиться вступати в дискусії з власними студентами та учнями. 30 січня 1933 р. Гітлер захоплює владу в країні й розпускає Рейхстаг, будинок якого згодом підпалюють. 1 квітня 1933 р. запроваджується загальний бойкот євреїв, а вже 7 квітня вступає в силу закон проти євреїв та неблагонадійних німців. Радбрух попадає під дію закону і спочатку в квітні, а згодом остаточно 1 серпня 1933 р. звільняється з роботи.

Академічна діяльність Радбруха паралізується. Йому забороняється користуватися університетською бібліотекою; центральна бібліотека землі накладає заборону на користування

його працями; забороняється видання праць у Німеччині. Радбрух робить малоуспішні спроби продовжити академічну діяльність. Під тиском Міністерства закордонних справ йому доводиться відмовитися від посад в університетах Каунаса (1934), а згодом Цюріху (1937). Між тим, Радбрух їде до Англії, де в якості “advanced student” (букв. “продвинутий студент”) впродовж року займається дослідженнями англійської правової системи, юриспруденції та порівняльного правознавства в Оксфордському університеті (1935-36).

З відстороненням від академічної діяльності Радбрух не припиняє працювати: пише праці, друкує їх за кордоном, виступає в наукових колах і серед друзів, бере участь у міжнародних правознавчих зібраннях. У 1934 р. у Відні виходить біографія Ансельма Фейербаха. У 1938 р. у Базелі видається *Elegantiae Juris Criminalis*. Знагоди шістдесятиріччя у Токіо з’являється пам’ятна монографія, присвячена доробку Радбруха. Під час війни Радбрух глибоко вивчає філософські твори Цицерона, проблему “природи речей”, пише історію кримінального права, про Гете, диктує автобіографію. Частина цих праць виходить наприкінці війни в зібранні досліджень “Образи та думки” (1944), частина лише після війни або посмертно.

Із закінченням війни починається останній етап життя Радбруха. 30 березня 1945 р. американські війська вступають у Гайдельберг і вже в квітні починається робота по відновленню університету, в якій Радбрух бере активну участь. 26 травня 1945 р. його поновлюють на посаді ординарного професора Гайдельберзького університету, й в червні обирають деканом юридичного факультету, який поновлює роботу в січні 1946 р. Радбрух завзято береться за справи, але життєві сили покидають його. Він змушений полишити посаду декана факультету й хоча продовжує викладати, зосереджується на завершених початих та інших важливих справах.

Опісля війни виходять близько сімдесяти праць вченого. Серед них такі відомі статті, як “П’ять хвилин філософії права” (1945) та “Законне неправо та надзаконне право” (1946), а також фундаментальні монографії “Дух англійського права” (1946), “Елементарний курс філософії права” (1947), “Історія злочину” (1951) та інші. Вчений також готує автобіографію “Внутрішній шлях” (виходить посмертно, 1951). Як відзначалося, повне зібрання творів Радбруха, виданого після смерті, складає 20 томів.

19 липня 1947 р. Радбруха обирають до Гайдельберзької академії наук. У січні 1948 р. вихо-

дить (датований 1947 р.) “Елементарний курс філософії права” і Радбрух думає допрацювати “Вступ до науки про право”, видати нове видання “Філософії права”. Але цьому не дано було збутися. 13 серпня 1948 р. вчений дає прощальну лекцію в Гайдельберзькому університеті та емігрує. У листопаді відбувається велике свято з нагоди 70-ти річчя Радбруха. Йому присуджують почесні докторські ступені університети Гайдельбергу та Геттінгену. Вручають святкові видання з нагоди ювілею.

Хоча стан здоров'я Радбруха істотно погіршується, він продовжує працювати вдома. 24 травня 1948 р. вводиться в дію нова Конституція ФРН і 15 вересня Конрада Аденауера обирають канцлером Німеччини. Відсвяткувавши свій 71-ий день народження, вчений помирає 23 листопада 1949 р. від серцевого інфаркту в Гайдельберзі, де й похований.

Густав Радбрух залишив по собі величезний науковий спадок, але не тільки з праць. Він підготував 71 аспіранта [47, с. 245-251] (в період 12 років нацистського режиму він не здійснював наукового керівництва). Серед його відомих та вірних учнів передусім Артур Кауфман (1923-2001), Гелга Айнзеле (нар. 1919), Агнес Шварцшільд (1910-81). Серед небагатьох близьких колег на юридичному факультеті Гайдельбергу були Вольфганг Міттермаєр (1867-1956), Герберт Енгельгард (1882-1945), Карл Інгіш (1899-1990) (останній став наступником професури Радбруха) [29, с. 140]. Наукова спадщина Радбруха стала предметом дослідження багатьох вчених (наприклад, таких, як Ерік Волф (1902-77), Фрітц фон Гіппель (1897-1991), Конрад Цвайгерт (1911-96) та інших. Філософсько-правові погляди та діяльність Радбруха стали предметом дисертаційних досліджень, захищених в Німеччині* та за кордоном. Роботи Радбруха видані

* Наприклад, у Німеччині: Ю. Квун (вчення про “Nature der Sache” у філософії права Радбруха, 1963), П. Бонсманн (філософія права та держави Радбруха, 1966), Ц. У. Тйонг (філософсько-правовий релятивізм Радбруха, 1967), М. Готтшальк (“гайдельберзькі роки” Радбруха (1926-49), 1982), Г. Отте (“кільські роки” Радбруха (1919-26), 1982), Б. Шумахер (рецепція та критика формули Радбруха, 1985), К. Зільман (соціалізм та соціальне право Радбруха, 1973), К. Вульпіус (Густав Радбрух в Оксфорді, 1995), Ф. Залігер (формула Радбруха та правова держава, 1995), К. Сайдель (філософсько-правові аспекти процесів, пов'язаних з охороною Берлінської стіни, 1999), Б. Кастнер (Гете в житті та працях Радбруха, 1999), С. Форшнер (формула Радбруха у рішеннях у справах,

багатьма мовами в Аргентині, Великобританії, Бразилії, КНР, Італії, Кореї, Польщі, Португалії, Росії (Російській Федерації), США, Франції, Югославії, Японії та інших країнах (і нарешті й в Україні). Численні визначні праці Радбруха та праці про нього відображають життя і наукової спадщини видатного німецького філософа права.

Філософія права Радбруха

Наукознавчі та методологічні засади. Наукові погляди будь-якого вченого формуються під впливом суб'єктивних та об'єктивних чинників. Перші охоплюють вплив його вчителів (у т. ч. й “заочних”), інших вчених (особливо

академічних колег і друзів), другі – подій власного життя та історичної епохи. Це стосується і Густава Радбруха.

Погляди Радбруха формувалися під безпосереднім впливом низки вчених у галузі кримінального права (Франц фон Ліст (1851-1919), Карл фон Лілієнтал (1853-1927) – його вчителі), представників неокантіанської філософії та філософії права (Генріх Риккерт (1863-1936), Еміль Ласк (1875-1915), Рудольф Штаммлер (1856-1938)), інших відомих вчених доби (Макс Вебер (1864-1921), Карл Ясперс (1883-1969) та ін.).

Істотний вплив також справили праці Аристотеля (384-322 до н.е.) та Цицерона (106-43 до н.е.), філософія Канта (1724-1804), творчість Гете (1749-1832), законодавча праця Йоганна фон Шварценберга (1465-1528) та життєвий шлях і наукова спадщина Ансельма Фейєрбаха (1775-1833). Вплинули на формування і формулювання поглядів Радбруха його колеги та друзі Герман Канторович (1877-1940), Георг Єллінек (1885-1911), Карл Ясперс (1883-1969). Вплив на політичні погляди та кар'єру Радбруха справив Фрідріх Еберт (1871-1925).

Зважаючи на її методологічні й зокрема філософські засади, філософію права Радбруха вважають класикою філософсько-правової думки. Йдеться передусім про розмежування філософії та науки, неокантіанство з його методологічним дуалізмом і релятивізмом. Слід також розглянути питання про використання Радбрухом ідей правового позитивізму й природного права.

пов'язаних з охороною Берлінської стіни, 2003) (вкзані роки виходу монографій).

Дихотомія філософії та науки. Її коріння – у німецькій філософській традиції XVIII-XIX ст. Радбрух – традиціоналіст у такому розмежуванні, а його правові погляди фундаментально зумовлені цим. Так, на основі дихотомії Радбрух розмежує і філософію права та правову науку у вузькому розумінні. Для нього це питання про право як предмет логіки чи методології права. Називаючи науками про право “науки, які мають своїм предметом право”, вчений проте виокремлює “правову науку у вузькому смислі” як “ту з наук про право, яка розглядає право з допомогою юридичного методу. Цю правову науку у власному розумінні слова, систематизовану, догматичну науку правову науку можна визначити як науку про об’єктивний смисл позитивного права” [2, с. 127].

Далі Радбрух проводить різницю ще виразніше. “Предметом її дослідження є позитивний правопорядок. Це наука про діюче, а не про правильне право, про право яким воно є, а не про те, яким воно повинно бути. Саме це відрізняє дану правову науку від інших наук про право, предметом яких є ідеальне право, право – яким воно повинно бути, а саме від філософії права, від науки про цілі права, від правової політики, від науки про засоби реалізації цього завдання” [2, с. 127].

Підтримку ідеї розмежування філософії та науки Радбрух віднайшов і в англосаксонській філософії права. Зокрема, у Джона Остіна (1790-1859), який розмежував “юриспруденцію та науку законодавства”. Відтак Радбрух не випадково відзначає, що німецькій правовій системі слід було в до – та повоєнний період розглядати саме англійську правову систему в якості моделі для запозичення [66, с. 179, 180].

Власне розмежування науки та філософії і робить філософію права Радбруха можливою. Тому справедливою є думка про те, що “завдання філософії права Радбруха розпочинається там, де чиста теорія, пов’язана лише з правовою наукою, зупиняється” [44, с. 112]. Саме у цьому зв’язку слід далі розглядати вплив неокантіанства на філософію права Радбруха.

Методологічний дуалізм і релятивізм неокантіанства та філософія права Радбруха як наука про цінність права. “Філософія права, – пише вчений в основній своїй однойменній праці, – частина філософії. Тому слід розглянути передусім філософські передумови філософії права” [2, с. 11]. Однією з таких засад, яку далі відзначає Радбрух, є кантівський методологічний дуалізм, який полягає у чіткому розрізненні суцього та належного, факту та цінності.

Принципи належного, ціннісні судження, оцінки, – відзначає далі Радбрух, – можуть виводитися, виходячи не з індуктивності роздумів про суще, а лише дедуктивно, на основі інших принципів подібного характеру. Цінність і буття співіснують кожна в своєму власному замкнутому колі абсолютно незалежно одне від одного. В цьому суть методологічного дуалізму [2, с. 17]. Тобто належне не може виводитися із принципів суцього.

Радбрух поєднує методологічний дуалізм і релятивізм. Виходячи з того, що принципи належного можуть виводитися лише з іншого принципу належного, він доводив, що на вищому щаблі принципів суцього знаходиться первинний принцип належного. Він має релятивістський характер, тобто відображає вибір цінностей, й більше того, світоглядний вибір. На думку С. Полсона, ціннісний характер такого вибору пов’язаний із примиканням, за Радбрухом, до індивідуалізму, надіндивідуалізму чи трансперсоналізму [56, с. 490, 495 (див. прим.); 37].

Відтак вплив Канта та неокантіанства на погляди Радбруха очевидний. Як відзначає Е. В. Патерсон, вчений “слідує теорії пізнання Канта у тому вигляді, в якому його сформулювали німецькі філософи після Канта. Розум, виокремлюючи дійсність і цінність, створює їх обох” [55, с. xxxii].

Як додає А. Крост, “цінність чи істина, в кінцевому рахунку, для Радбруха, є чисто суб’єктивним критерієм, з допомогою якого можливо впорядкувати багатоманітність певних історичних даних” [43, с. 25]. Радбрух й сам відзначає, що “розрізнення даності та цінності” є “досягненням розуму”, тим, що Кант називав “теорією пізнання”, тоді як “першорядним завданням розуму є необхідність виділити власне “я” з даності, протиставити себе їй і тим самим відділити “цінність” від дійсності [2, с. 11].

Отож, Радбруха справедливо вважають представником неокантіанства, зокрема Баденської (або Гайдельберзької) школи. Звернення до цього напрямку філософії відбулося у Радбруха після знайомства з Е. Ласком у 1903 р. Про захоплення цією філософією свідчить бажання Радбруха підготувати кандидатську дисертацію з філософії [6, GA, 17, Nr. 31]. Визначальний вплив філософії Канта та неокантіанства на свою філософію права визнавав сам Радбрух. Дослідник вченого Крост влучно відзначає, що “Радбруха найбільше надихнули саме Кант, Віндельбанд, Риккерт та Ласк, що й сформувало його філософію, свідчить про типові риси його юриспруденції” [43, с. 24]. Визнаючи вплив Остіна та англосаксонської юриспруденції на виявлення фундаментальної

дихотомії між зовнішньою наукою та внутрішньою філософією права, Радбрух, утім, тонко підмічає силу впливу Канта на Остіна та важливість кантівського розрізнення між філософіями права та етикою [11, с. 532-535; 66, с. 180].

Ціннісна філософія неокантіанства розглядає право не як позитивований імператив (як у випадку юридичного позитивізму) і не як похідне від надпозитивного природного права, а як релятивно-ціннісний культурний факт. Право перебуває у залежності від моральних цінностей. У такій системі нема місця абсолютному, а отже й концепції права та справедливості не є абсолютними – вони відносні, зумовлені різноманітними факторами (часом, простором, ціннісними орієнтаціям учасників процесу тощо). Непоєднуваний дуалізм належного та суцього унеможливує пізнання апіорних цінностей. Отож *релятивізм* відіграє не менш важливе, ба інструментальне значення для такої (неокантіанської) філософії права.

Релятивізм, або “проблематизм” як його за Віндельбандом називав Радбрух, має на меті “встановлення правильності будь-якого ціннісного судження лише *відносно* певного кінцевого ціннісного судження і лише *в межах* певної цінності і певного світогляду, й ніколи правильності самого цього ціннісного судження, цієї цінності і цього світогляду. Релятивізм – категорія теоретичного, але зовсім не практичного розуму. Він означає заперечення наукового обґрунтування остаточних суджень, а не суджень як таких. І в примітці Радбрух додає: “релятивізм слугує останньою інстанцією для науки, джерелом “надрелятивістського рішення” може бути лише совість індивіда [2, с. 11-12].

Відтак Радбрух відстоює свободу світоглядного вибору і можливість з позицій такого вибору оцінювати факти. Такий підхід підносить значення людини, особливо людини рішучої, принципової. У цьому зв’язку Радбрух цитує Гете: “якщо людина чітко знає, на якому боці вона стоїть, то вона вже зробила чимало. І тоді вона спокійна щодо себе та справедлива до інших”.

Втім, як засвідчить згодом історія, чимало залежить і від того чи слідує людина філософії та релігійному релятивізму (як-от сам Радбрух), а чи користується “відносністю” заради досягнення антиправових цілей, зловживаючи обов’язковою силою закону та силою (як-от Гітлер). Іншими словами, питання полягає у тому, чи релятивізм у правових питаннях повинен бути “абсолютним” або, висловлюючись тавтологічно, відносним, або умовним щодо інших правових цінностей.

Посвідчення ідей правового позитивізму й природного права на засадах гуманізму. Зазначені засади філософії права (розмежування філософії та науки, методологічний дуалізм та релятивізм) Радбруха слугують лише її методологічними передумовами, хоча й визначальними. Адже врешті решт, Радбрух наголошує на обмеженості правової науки. Остання “встановлює як слід розуміти право, і не обов’язково, що під цим малося на увазі” [2, с. 127]. Отож, саме у сфері правової науки, а не філософії, Радбрух розглядав питання дійсності і зв’язав себе позитивізмом [66, с. 178].

Натомість, саме до відання філософії (а не науки у вузькому розумінні) Радбрух відносив “питання філософії права, питання не про діюче право, а про те, яким повинно бути право” [2, с. 127]. Для Радбруха важливішим було питання ціннісного виміру права.

У повоєнних працях Радбрух усвідомив небезпечність зловживання релятивізмом, продемонстроване страхіттями нацистського режиму, втілене у запереченні справедливості як змістовного та формального елемента правової системи. Відтак він дещо відходить від релятивізму, критикує правовий позитивізм, спираючись на гуманізм, який у праві не заперечує, а натомість підсилює справедливість.

Погляди Радбруха поєднували ідеї правового позитивізму та теорії природного права, але він не був і не вважав себе прибічником одного із цих напрямів, тим більше їхніх “відвертих” форм, які критикував. Цей факт стає очевидним при огляді проблематики досліджень Радбруха та зокрема “ідей права”.

Проблематика досліджень. Методологічні засади зумовили суть підходів Радбруха до постановки та вирішення філософсько-правових проблем. Особливо це стосується “ідей права”.

“Ідея права” Радбруха: справедливість – доцільність – правопевність. Право у Радбруха представлено поняттям “ідея права” (*Rechtsidee*), яку вчений ототожнював з ідеєю справедливості в широкому розумінні. Такий погляд загалом не є оригінальний, й притаманний німецькій правовій думці.

“Поняття права, поняття культури, тобто поняття опосередковане цінністю (що стосується цінності), – пише Радбрух у “Філософії права” (1932), – змусило нас звернутися до поняття цінності права, до ідей права: право – це те, що відповідно до свого смислу покликане служити ідеї права” [2, с. 86].

У Радбруха ідея права спирається на три елементи, правові цінності, які її реалізують:

справедливість (у вузькому розумінні), доцільність та правопевність (правонадійність, правова стабільність)*.

Справедливість як змістовний елемент ідеї права Радбрух трактував як формальну нормативну ідею. “Ідею права ми знаходимо в *справедливості* і визначаємо суть цієї справедливості (в даному випадку – правової справедливості) диференціюючи – як рівність, тобто як однакове регулювання рівних і відповідно неоднакове – відмінних людей і відносин [2, с. 86]. Справедливість спирається на принцип рівності, що має на меті універсальність, без ігнорування психологічних і соціологічних чинників. Включаючи справедливість до ідеї права, Радбрух вбачає в ній найвищий критерій позитивного права, реалізовувати який слід законодавцю. Звідси й розуміння Радбрухом того, що правом є лише те, що принаймні має на меті служіння справедливості.

Доцільність як елемент ідеї права Радбруха пов’язується з призначенням або ціллю (цілями) права. Як відзначає Радбрух, “справедливість вказує нам на те, що рівне слід регулювати однаково, а нерівне – неоднаково, але вона нічого не говорить про критерії, згідно з якими те чи інше слід характеризувати як рівне чи нерівне. Більше того, вона визначає лише відносини, але не вид регулювання. На обидва ці питання слід відповісти виходячи лише з цілі права. Поряд із справедливістю другою складовою ідеї права є *доцільність* [2, с. 86]. Відтак поняття доцільності, пов’язуючись з призначенням, ціллю (цілями) права, стає відносним критерієм ідеї права, який, втім, як підкреслював Радбрух, доповнюється справедливістю.

Правопевність ідеї права розкривається Радбрухом у трьох контекстах: як правова безпека, правова пізнавальність та правова стабільність. Правова безпека, або безпека з допомогою права, означає захищеність правом (наприклад, від правопорушень). Правова пізнавальність, або поінформованість означає можливість розуміння правових положень, здатності доведення фактів на засадах чіткого діючого права (а не його значення). Правова стабільність, або непорушність чи

правонаступництво права, означає незмінність правових положень, що має на меті захист уже діючих положень, їхню зміну лише за вставленою процедурою. На відміну від справедливості доцільність не є абсолютною, незмінною правовою цінністю. [6, GA 3, с. 45; див. також прим. 77. в 2, с. 87].

Справедливість, доцільність і правопевність як правові цінності є *взаємопов’язаними* компонентами ідеї права, які водночас можуть перебувати у *суперечливому співвідношенні*, конфлікті, антиномії. Подоланню антиномії ідеї права присвячені центральні положення вчення Радбруха, й зокрема, по-перше, більш ранні погляди, висловлені ним у довоєнних працях та, по-друге, більш пізні погляди, формалізовані в так званій “формулі Радбруха” – результат філософсько-правової рефлексії вченого на антиправову ідеологію та практику соціал-націоналізму.

“Загальноприйнятими і загальнообов’язковими елементами ідеї права, – пише Радбрух у “Філософії права” (1932), – є справедливість та правопевність, релятивістським же елементом є не лише доцільність, але й відношення субординації цих трьох елементів між собою. ... Справедливість і доцільність висувають протилежні вимоги. Справедливість – рівність, рівність права вимагає універсальності правових норм. Справедливості властива певна узагальнююча дія. Але рівність не є чимось даним, вона завжди лише абстракція даної нерівності, що розглядається з певної точки зору. З точки ж зору доцільності будь-яка нерівність залишається істотною. Доцільність слід максимально індивідуалізувати. Отож справедливість і доцільність суперечать одне одній” [2, с. 88].

“У свою чергу справедливість та доцільність вступають у суперечність з правопевністю. Правопевність – це феномен позитивного права. А воно діє без врахування власної справедливості і доцільності. Позитивність – це факт” [2, с. 88]. Більше того, “вимоги правопевності можуть, на решті, вступити в суперечність навіть з наслідками позитивності, яка сама вимогою стабільності” [2, с. 89].

Які підходи до вирішення суперечності між трьома елементами ідеї права пропонує Радбрух?

По-перше, Радбрух відзначає, що з трьох елементів ідеї права доцільність вважається релятивістським за суттю, тоді як справедливість та правопевність – абсолютними. Ці останні, – пише Радбрух, – “стоять над протиріччями державно-правових поглядів, над боротьбою політичних партій. Сам факт, що спору між правовими поглядами буде покладено край, важливі-

* Термін *Rechtsicherheit* перекладається нами як “право певність” (пор. з рос. перекладом “правовая стабільність”), оскільки ним, хоча також не ідеально, але краще передається зміст поняття, яке в нього вкладав Радбрух (див. далі в основному тексті). Див. також: *Цинпеліус Райнгольд*. Юридична методологія / переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнути. – К., 2004. – С. 8, 21, 23, 29, 98.

ший, ніж те, що йому буде покладено *справедливий і доцільний край*, оскільки саме існування правопорядку важливіше, ніж його справедливості і доцільності. Це друге велике завдання права, перше ж рівним чином усіма схвалено – правопевність, безпека, тобто порядок і мир [2, с. 87]. Примітно, що у цьому питанні Радбрух посилається на інших, так би мовити, “загальноприйняту думку”.

По-друге, Радбрух визнає, що “в інтересах правопевності в окремих випадках може бути визнано діючим неправильне з точки зору свого змісту судові рішення” [2, с. 89]. Радбрух де-не-де відверто говорить про пріоритетність правопевності. Так, обговорюючи роль судді, він зазначає, що “професійний обов’язок судді полягає у тому, щоб вводити в дію “волю дійсності”, закладену в законі, жертвувати власним правовим почуттям [розумінням того, що він вважає правильним] в ім’я вищого авторитету закону. Йому належить запитувати лише про те, що відповідає закону, й ніколи про те, чи є це одночасно й справедливим. ... Ми зневажаємо священнослужителя, який проповідує всупереч власним переконанням, але поважаємо суддю, який всупереч своєму правовому почуттю залишається вірним закону [2, с. 100].

По-третє, Радбрух зазначає, що можна “було б спробувати згладити протиріччя між справедливістю, доцільністю і правопевністю, використовуючи в якості критеріїв своєрідний “розподіл праці”: з допомогою справедливості слід було б визначити, чи має розпорядження правову форму, підпадає під поняття права, а на основі критерію доцільності вирішити питання про правильність змісту розпорядження; і нарешті, критерій правопевності використати для оцінки того, чи можна вважати його діючим правом. В дійсності ми приймаємо рішення, керуючись цілеспрямовано критерієм справедливості, лише з питання про правову природу розпорядження і про те, чи відповідає воно *поняттю* права. Зміст же права визначають усі три принципи. Правда основну роль у питанні про зміст права відіграє принцип доцільності. Втім цей зміст може бути змінений в результаті застосування критерію справедливості... [2, с. 89-90].

Відтак бачимо, що Радбрух, відзначаючи однаково важливу роль усіх елементів ідеї права, або ж наводить різні підходи, визнаючи перевагу одного з елементів, або ж чітко не визначає пріоритетності одного з них.

Така “нечіткість” позиції дала підстави порізнотому трактувати підходи Радбруха до вирішення

антиномії ідеї права. Так, наприклад, вказувалося на перевазі правопевності чи доцільності.

Втім, натомість, Радбрух таку свою позицію “нечіткості” пояснював чітко. Як він відзначає, його завданням було “показа[ти] суперечності, не пробуваючи їх вирішити, [і в цьому він не вбачав] недоліку системи. Філософія не повинна вирішувати проблеми, її обов’язок – ставити питання для їх вирішення. Вона повинна не полегшувати життя, а розкривати її складності. Філософська система повинна бути подібною до готичного собору, в якому контр-форси підтримують всю будову, одночасно внутрішньо роблячи опір один одному. Наскільки підозрілою була б філософія, яка б не вважала світ творінням цілеспрямованої діяльності розуму. І наскільки безглуздим було б існування, якщо б світ врешті решт не був би вирішенням життєвих суперечностей [2, с. 91].

Усі ці погляди, підкреслимо, викладено у праці “Філософії права” 1932 р. Історія, в такій її сторінці, як ідеологія та практика націонал-соціалізму, представила вирішення такої суперечності. Радбрух, який на власній долі пережив наслідки “релятивізму”, відтак конкретизував свій підхід до вирішення суперечності у повоєнних працях.

Формула Радбруха. Історичні події та власний досвід Радбруха внесли корективи у вчення Радбруха про “ідею права”. Як професійний педагог на державній службі, який виступив проти режиму націонал-соціалістів, він був усунутий з університетської посади. Під впливом злочинів режиму націонал-соціалізму Радбрух дещо пом’якшив релятивістські позиції, надаючи більшого значення справедливості як елементу ідеї права.

Відповідно конкретизував Радбрух і підхід до вирішення антиномії ідеї права – на користь пріоритетності справедливості над правопевністю і доцільністю. У повоєнних статтях “П’ять хвилин філософії права” (1945) [5] та, особливо, “Законне неправо та надзаконне право” (1946) [3], вчений так вирішує питання про антиномію ідеї права та статус несправедливого закону.

Позитивне і гарантоване приписами та силою право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і недоцільне. Виключення складають лише випадки, коли суперечність діючого закону та справедливості сягає настільки нестерпного масштабу, що закон як “несправедливе право” поступається справедливості. Неможливо розмежувати випадки “законодавчого неправо” і закону, який діє всупереч своєму несправедливому змісту. Але, втім, можливо чітко виокремити таку ситуацію: коли до справедливості навіть не прагнуть, коли рівність, що

складає її основу, свідомо заперечується в правотворчому процесі, тоді закон є не лише “несправедливим правом”, але більше того – він є неправовим за своєю природою, бо право, в тому числі й позитивне, не можна визначити інакше, аніж як порядок і сукупність законів, покликаних за своєю суттю слугувати справедливості [15, с. 107].

Це положення заклало основу “формули” (чи навіть “формул”) Радбруха. Так, Полсон, реконструює положення Радбруха у дві частково співпадаючі “формули” про статус несправедливих законів: перша щодо “нестерпного” відходу від справедливості, друга щодо відсутності “навіть прагнення” до встановлення справедливості. За першою формулою те, що за формальними ознаками видається законом вважається “несправедливим законом” і відтак повинно поступитися справедливості (перша формула), або ж є “не лише “несправедливим правом”, а більше того – “неправовим за своєю природою” (друга формула) [56, с. 491; 37].

Ідеї Радбруха про статус “несправедливого права” та зокрема “формула Радбруха” мали не лише академічне значення. Йдеться про практико-правову роль ідей Радбруха. Так, як свідчить праця “Законне неправо та надзаконне право” (1946), суди вже тоді використовували ідеї, висловлювані Радбрухом (і не лише) про статус “несправедливих” нацистських законів. Актуальними та припадними стали ідеї Радбруха у справі, розглянутої Федеральним конституційним судом 1968 р., яким було визнано недійсним Закон “Про громадянство” (1941), оскільки він суперечив фундаментальним принципам справедливості. Набули нової актуальності ідеї Радбруха в зв’язку з судовими процесами 1989-1999 рр., пов’язаними із охороною Берлінської стіни за фактами, які мали місце до возз’єднання Німеччини. У першому в серії справ рішення від 3 листопада 1992 р. Верховний федеральний суд прямо послався на формулу Радбруха, згадану в статті “Законне неправо та надзаконне право” [9, с. 141], і таким чином визнав недійсною норму Закону НДР “Про державний кордон”, яка виправдовувала застосування зброї проти порушників кордону.

Отож, поряд з “ідеєю права”, Радбрух розвиває ідею “надзаконного права”, що ставить питання про її співвідношення з теорією природного права. Тим більш, що вчений відкрито та затято критикував правовий позитивізм періоду націонал-соціалізму, який використовуючи принцип “закон є закон”, “зrobi[в] правників, як

і весь народ, беззахисними супроти свавільних, страшних та злочинних законів” [14, с. 78]. Як відзначає В. С. Нерсесянц, “у Радбруха розрізнення права і закону проводиться і трактується з раціоналістично-філософських (в дусі неокантіанства), а не з юснатуралістичних позицій: в концепції Радбруха право (в його розрізненні з законом) – це “ідея права”, а не “природне право” [36, с. 569]. І хоча “ідея права”, ідея “надзаконного права” у повоєнний період були спрямовані на критику юридичного позитивізму, сприяли росту теоретичного та практичного інтересу до ідей природного права, його повоєнному “відродженню”, Радбрух не вважав себе ні прихильником правового позитивізму, ні (теорії) природного права.

Трансформація поглядів? У літературі виникла полеміка з приводу повоєнної видозміни поглядів Радбруха. Це стало, наприклад, однією із тем спору Л. Фуллера (1902-78) та Г. Л. А. Харта (1907-92) про відношення моралі та права – центральної події західної повоєнної юриспруденції. Харт вважав, що Радбрух до початку “нацистської тиранії” “поділяв позитивістську доктрину”, а згодом пережив “конверсію” [48, с. 616]. Фуллер, погоджувався з тим, що погляди Радбруха зазнали “істотної модифікації” [45, с. 482, 46, с. 632-633, 646], проте оцінки Харта не поділяв.* Деякі дослідники, утім, не вважають адек-

* Харт відзначав, що “до своєї конверсії Радбрух вважав, що протидію закону слід вважати справою особистої совісті, яку людині слід вирішувати як моральну проблему, і, що дійсність закону не можна заперечувати, зважаючи на те, що його вимоги були морально поганими чи навіть демонстрацією того, що наслідки додержання цього закону були б більш поганими, аніж наслідки не підпорядкування йому”. Отож, як відзначав Харт, Радбрух зробив такий висновок: зважаючи на те, що нацистський режим скористався слухняністю закону та неспроможністю німецьких юристів протистояти зловживанням, позитивізм зробив свій істотний внесок у практику залякування. Звідси й висновок Радбруха, за Хартом, про те, що “фундаментальні принципи гуманітарної моральності” слід вважати елементом концепції права. Таку відмову від попередніх поглядів, не зважаючи на їх проникливість, Харт назвав “надмірною наївністю” [48, с. 616-617].

Фуллер у відповідь піддав критиці оцінку Харта позиції Радбруха як неправильно зрозумілої [46, с. 633]. На його думку, Радбрух прекрасно розумів моральну дилему, що виникла внаслідок схвалення нацистських законів. Радбрух, вважав Фуллер, прекрасно бачив “... справжню природу цієї дилеми, з якою зіткнулася Німеччина у її прагненні відбудувати свої зруй-

ватними оцінки Харта та Фуллера поглядів Радбруха, стверджуючи, що вони, принаймні певною мірою, засновані на невірних передумовах [66, с. 176; 56, с. 493].

Сучасний американський філософ права Стенлі Полсон у статті “Радбрух про несправедливі закони: суперечливість ранніх та пізніх поглядів?” (1995) [56] аналізує дві тези про статус видозміни поглядів Радбруха (“трансформаційний тезис” – істотна зміна поглядів і “тезис єдності” – концептуальна єдність поглядів) через розгляд підходів вченого до вирішення антиномії правопевності, справедливості та доцільності “ідеї права”.

На думку прихильників тезису єдності, ясно представленої у працях Еріка Волфа, Радбрух не мав *наміру* вважати свої погляди зміненими. На користь цього доводу наводиться той факт, що Радбрух вважав основну наукову працю “Філософія права” (1932) своїм “останнім словом” з питань філософії права і не бажав її змінювати при подальших виданнях. Утім, як стверджує Полсон, таке бажання ґрунтується на зрозумілому інтересі Радбруха забезпечити цілісність тексту видання 1932 р. Більше того, таке бажання було висловлене Радбрухом ще до війни. Натомість, після війни Радбрух навіть свою “Філософію права” просив у подальшому видавати разом з повоєнними працями.

Другий довід на захист тезису єдності – провідне поняття довоєнних праць знову виявляється й у післявоєнних: смисл права розкривається у значенні реалізації ідеї права, якою є справедливість.

Третій довід на користь тлумачення тезису єдності ставиться у пряму залежність від зауваження Радбруха про засади застосування формули 1946 р. щодо статусу несправедливих законів. Йдеться про те, що “концепція “законного неправа” та “надзаконного права” не має характеру універсального використовується й застосовується лише в “унікальних випадках” (наприклад, нацистського періоду).

Третій довід прихильників тезису єдності – Радбрух спирається на релятивістське визначення “надзаконного права”. Деякі вчені тлумачать термін як посилання на класичне природне право, і хоча безумовно, що Радбрух схвалює природне право в першій з своїх повоєнних праць (“П’ять хвилин філософії права” (1945) [5]), пізніші повоєнні праці не містять вагомих доказів на

користь твердження про те, що Радбрух став прихильником “класичного природного права”.

Четвертий довід прихильників тезису єдності – Радбрух у повоєнний період просто “переміщував наголос”, переносячи його з правопевності (“ранній” наголос) на справедливість (“пізній” наголос). Цей довід, утім, непереконливий, оскільки Радбрух й у більш пізніший період міг знову “перенести наголос”, повертаючись до попередньої позиції, наприклад, строгої позиції правопевності, яку відстоював у “Філософії права” (1932). Таке “повернення” було б рівноцінне відстоюванню “відвертого” правового позитивізму (право та сила прямо урівнюються) – погляд, який Радбрух гостро критикував. та відкинув у своїх повоєнних працях.

Натомість, вважає Полсон, більш “пізній” наголос Радбруха на справедливості (над правопевністю) у випадках дійсно надзвичайної суперечності між законом і справедливістю найкраще представляється як виправлення помилки його більш ранніх робіт – це помилкова ідея, котра полягає у невідповідній вазі, наданій правопевності, котру суддя повинен застосовувати до закону за будь-яких обставин. Цей довід говорить на користь тезису єдності, втім структура, необхідна для виправлення цієї помилкової ідеї, була наявна вже у більш ранній теорії Радбруха. Відтак, робить висновок Полсон, нема підстав говорити про нову теорію Радбруха, викладену у повоєнних працях.

Людина в праві. Погляди Радбруха на людину в праві викладені ним у праці “Людина в праві” [4, 9] – вступній промові, виголошена з нагоди вступу на посаду професора Гайдельберзького університету в 1927 р.

Тему людина в праві Радбрух розкриває через “образ людини” (*Menschenbild*) в праві: те, “на яку людину сподівається право, якою воно хоче “бачити” її”, “не конкретну людину, а образ людини, який “уявляється” праву, і на основі якого воно вибудовує свої приписи”. Йдеться не про образ “емпірично конкретної людини”, а про “певний узагальнений тип людини, і багатоманітні й різномірні людські характеристики, які кладуться в основу такого загального типу у відповідну епоху, стають типовими, істотними і визначальними “відправними точками” для правового нормування”, на основі яких лаштують правові норми.

Образ людини та образ права (або праворозуміння) співвідносні поняття. Зміна образу людини в історії права тягне за собою зміну епохи та права, яке в ній панує. “Можна навіть ствер-

новані правові інституції. ... У принципі Радбрух розглядав цю дилему як спробу задовольнити вимоги порядку, з одного боку, та вимоги доброго порядку, з іншого боку” [46, с. 655, 656-657].

джувати, – пише Радбрух, – що саме зміна уявного образу людини і є тим, що в історії права “творить епоху”. Нема нічого більш важливого для визначення правової епохи, ніж розуміння людини, на яке та орієнтується”.

Розуміння людини, яке лежить в основі певного правопорядку, за Радбрухом, визначається через з'ясування того, що визначається як суб'єктивне право, а що – як правовий обов'язок. Запроваджені певним правопорядком права та обов'язки чітко відображають, які спонукання в людині правопорядок підтримує, а які ні.

Радбрух висвітлює питання еволюції права з огляду на образ людини, розглядаючи людину як об'єкт та суб'єкт права в різні епохи. Він робить висновок про те, що шлях історії пролягає у “напрямі від несвідомої спільної волі через свідому індивідуалізовану волю до свідомої спільної волі у якості законодавця”. “Все право є спершу – як у суб'єктивному, так і в об'єктивному розумінні – правом загалу, правом суспільної свідомості – свідомості спільноти людей, потім – правом у двоякому значенні – індивідуальним правом, правом індивідуального законодавця щодо умовно відособленого, суспільно непов'язаного індивіда, і, нарешті, також у двозначному понятті, правом спільноти, втім вже не правом патріархальної, а радше правом організованої спільноти”.

Людина у праві вже більше не є Робінзоном чи Адамом, ізольованим індивідом, відзначає Радбрух, а радше постає людиною в суспільстві, колективною людиною. Водночас із наближенням юридичного типу людини до соціальної реальності правовий суб'єкт дробиться на безліч соціальних і чимдалі чіткіше виражених юридично релевантних типів.

Радбрух передбачає подальший розвиток образу людини, який можна прослідкувати у розвитку низки галузей та галузей права (як-от трудового права) й розвитку демократії загалом. Втім носіями еволюцій (як і революцій), які втілювали ідеї в реальність, за Радбрухом, були саме політичні партії та їх ідеологія, обговорення яких – в межах предмету філософії права – він не міг оминати увагою.

Філософсько-правове вчення про політичні партії. Вчення Радбруха (людини партійної та політика свого часу), викладене ним у § 8 “Філософії права”. Це “вчення” – аналіз феномену партійних поглядів, тобто ідеології (а не партійних інтересів, яких він проте не ігнорує), основу яких закладають ідеї про право та державу. Такі ідеї, за Радбрухом, замикаються на понятті індивіда.

Відтак Радбрух розрізняє індивідуалістичні та надіндивідуалістичні погляди (звідси відповідні ідеології, партії) та політичний католицизм, який займає посереднє положення. В їх контексті Радбрух розглядає різноманітні політичні ідеології (лібералізм, соціалізм (як форму філософсько-правового ідеалізму), демократію тощо).

Індивідуалістична філософія права виходить із індивіда та з суми індивідів. Надіндивідуалістична – з індивідуальностей та з створюваної ними єдності [2, с. 83]. Політична індивідуалістична ідеологія агресивна, надіндивідуалістична – оборонна і консервативна [2, с. 82]. В індивідуалістичних теоріях держави індивід – абстрактна, ізольована істота і полишена індивідуальності істота. Індивідуалістична ідея з її індивідом без індивідуальності не може зупинитися до тих пір, поки не втілиться в космополітичному, полишеному національності людстві, досягнувши тим самим своєї кінцевої мети. Для надісторичних поглядів досягнення кінцевої мети слугує індивідуальність національного цілого. Для консервативного (надісторичної ідеології), образу мислення, для якого характерний історичний чи релігійний монізм, бачення цінності в дійсності, властивий поділ світу на нації, а держави – на стани [2, с. 83].

На думку Радбруха, завданням права як соціального феномена на засадах індивідуалістичних поглядів є, як це не парадоксально, руйнування соціального, тобто розрив усіх зв'язків між людьми з метою створення спільності непорушно стоячих один біля одного вільних індивідів. Індивід у розумінні філософсько-правового індивідуалізму є нічим іншим, аніж втілення персоніфікованої свободи. Філософсько-правовий індивід, на відміну від індивіда емпіричного, мислиться як проста здатність емпіричної індивідуальності до індивідуальної моральності, і позбавлений будь-яких індивідуальних рис. Найбільш точно абстрактну природу філософсько-правового індивіда відображає суспільний договір, який ґрунтується не на реальній, а на уявній згоді, спертій на припущенні, що будь-яка розумна людина не може не хотіти цього, оскільки це відповідає її істинним інтересам. Основою суспільного договору, втім, є не реальні люди, а абстрактна впорядкована система. Відтак моральна індивідуальність є вищою цінністю для індивідуалізму, а право і держава йому лише допоміжним інструментом [2, с. 77-78].

Поряд з індивідуалістичними та надіндивідуалістичними партіями та ідеологіями Радбрух виокремлював політичний католицизм. Погляди

протестантської та католицької конфесії співвідносяться у індивідуалістичній та надіндивідуалістичній теорії держави. За католицькими поглядами церква, незалежно від цінності, яку вона може представляти для освячення душ кожного віруючого, є Богом встановленою установою, у якій держава, виконує допоміжну роль як форма індивідуалістичного соціального захисту і суспільної взаємодопомоги. Відтак католицизм, робить висновок Радбрух, може приєднатися як до індивідуалістичних, так і надіндивідуалістичних партій [2, с. 84-85].

Внесок Радбруха у правознавство та філософію права не вичерпується розробленою ним “ідею права”, поглядами на людину в праві, філософсько-правовим вченням про політичні партії. Вчений зробив внесок у дослідження філософсько-правової проблематики “природи речей”, яку трактував у некантіанському стилі, як уявну, але дієву конструкцію (а не буття). Як свідчить тематика “Філософії права” (1932), філософсько-правова проблематика Радбруха багатогранна. По-перше, розглядаються антиномічні теми, як-от: право і закон, право і мораль, право і звичай. По-друге, Радбрух включає до своєї філософії філософію історії права та філософію релігії права, філософію партійної ідеології. По-третє, Радбрух розглядає такі питання, як психологія правника та естетика права. По-четверте, до філософії права включаються питання методології права, й зокрема логіки правової науки. Нарешті, Радбрух розглядає філософсько-правові питання галузей та інститутів права (як-от: публічного та приватного права, кримінального права, міжнародного права; шлюбу, власності). Нарешті, у філософії права Радбрух йдеться і про філософії держави, зокрема правової держави. Філософія права Радбруха – це праводержавознавча філософія.

Радбрух залишив по собі наукову спадщину й в інших галузях праводержавознавства. Майже вся вона просякнута філософічністю, дослідницьким талантом і вишуканим стилем викладу. Це стосується, наприклад, робіт з історії права, кримінального права*, порівняльного правознав-

* Серед найкращих праць Радбруха біографія Ансельма Фейербаха (1934), праці *Elegantiae Juris Criminalis* (1938) та “Образи й думки» (1944) [29, с. 134]. Заочний наставник Радбруха – Ансельм Фейербах (1775-1833) відомий нам, швидше, як батько філософа Людвіга Фейербаха – вважається засновником сучасної німецької науки кримінального права (автор кримінального кодексу Баварії 1813 р., засновник

тва**, міжнародного права, правової політики, юридичної психології.

Загалом Радбрух та його праці показують наскільки багатограним та впливовим може бути розмах філософсько-правової думки не тільки у формі чистої філософії, але й галузевих юридичних науках та практиці права.

Висновки

Життя та філософсько-правовий доробок Густава Радбруха, які представлено нами лише почасти й в загальних рисах, привертає увагу й заслуговує на більш широке висвітлення. Праці Радбруха характеризуються проблемністю, ґрунтовністю аргументації та витонченістю наукового викладу. Це яскраво демонструє його «Філософія права», інші праці.

Філософсько-правова думка Радбруха засновується на розмежуванні філософії та науки, зумовлена неокантіанством з його дуалізмом і релятивізмом, поєднує ідеї правового позитивізму й природного права на, оперті на гуманізм. Філософія права в такому трактуванні Радбруха постає як правова аксіологія та правова політика, котра як “мистецтво можливого”, співвідносячи емпіричну правову реальність з основними нормативними ідеями, досліджує можливості реалізації “ідеального” й “справедливого” права та прагне стати практичним посередником між нормативними та імперативними вимірами права, трансформуючи таким чином основоположні ідеї у конкретну правову реальність.

Філософ права Радбрух розумів право яким воно є і яким воно повинно бути. Його філософія орієнтована на практику – у цьому виявляється її прикладний характер. Про це яскраво засвідчила практична дієвість “ідеї права” та “формули Радбруха”. Можливо вона допоможе уникнути по-

першої сучасної галузевої), поборником ідеї правової держави. Цей геній мав водночас суперечливу особистість і праця Радбруха вирізняється не лише “оспівуванням” свого вчителя, але й представленням його у правдивому й відтак часом непривабливому ракурсі. Біографія про Фейербаха вперше вийшла в 1935 р. і перевидавалася й після смерті Радбруха.

** Радбрух зробив внесок у розвиток порівняльного правознавства. Йдеться передусім про його ранню статтю про методологію порівняльного правознавства (1906), представлення Ансельма Фейербаха як предтечі порівняльного правознавства, порівняльні дослідження англійської правової системи, порівняльного кримінального права (наприклад, ранні статті, “Дух англійського права” (1946)).

милок багатьом націям... Філософія права як вчення про правові цінності зосереджене на реальності права – у цьому серед іншого й прогресивність не тільки поглядів, але й підходу Радбруха, орієнтованого на постійне вдосконалення права.

Список літератури

I. Праці Густава Радбруха

1. Введение в науку права. – М., 1915.
2. Философия права / пер. с нем. и предисл. Ю. М. Юмашева. – М., 2004 (в т. ч. “Пять минут философии права”, “Законное неправое и надзаконное право”).
3. Законное неправое та надзаконне право // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. II.
4. Людина в праві // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. II.
5. П'ять хвилин філософії права // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. II.
6. *Radbruch Gustav. Gesamtausgabe* (20 Bände) / Arthur Kaufmann (Hg.). – Heidelberg, 1987 ff. (далі – GA, де цифра позначає номер тому):
 - GA Bd. 1: Rechtsphilosophie I / bearb. von Arthur Kaufmann. 1987;
 - Bd 2: Rechtsphilosophie II / bearb. von Arthur Kaufmann. 1993;
 - Bd 3: Rechtsphilosophie III / bearb. von Winfried Hassemer. 1990;
 - Bd. 4: Kulturphilosophische und kulturhistorische Schriften / bearb. von Günter Spendet. 2002;
 - Bd. 5: Literatur- und kunsthistorische Schriften / bearb. von Hermann Klenner. 1997;
 - Bd 6: Feuerbach / bearb. von Gerhard Haney. 1997;
 - Bd. 7: Strafrecht I / bearb. von Monika Frommel. 1995;
 - Bd. 8: Strafrecht II / bearb. von Arthur Kaufmann. 1998;
 - Bd. 9: Strafrechtsreform / bearb. von Rudolf Wasermann. 1992;
 - Bd. 10: Strafvollzug / bearb. von Heinz Müller-Dietz. 1994;
 - Bd. 11: Strafrechtsgeschichte / bearb. von Ulfrid Neumann. 2001;
 - Bd. 12: Politische Schriften aus der Weimarer Zeit I / bearb. von Alessandro Baratta. 1992;
 - Bd. 13: Politische Schriften aus der Weimarer Zeit II / bearb. von Alessandro Baratta. 1993;
 - Bd. 14: Staat und Verfassung / bearb. von Hans-Peter Schneider. 2002;
 - Bd. 15: Rechtsvergleichende Schriften / bearb. von Heinrich Scholler. 1999;
 - Bd. 16: Biographische Schriften / bearb. von Günter Spendet. 1988;
 - Bd. 17: Briefe I (1898-1918) / bearb. von Günter Spendet. 1991;
 - Bd. 18: Briefe II (1919-1949) / bearb. von Günter

- Spendel. 1995;
- Bd. 19: Reichstagsreden / bearb. von Volkmar Schöneburg, 1998;
- Bd. 20: Gesamtregister (mit Nachträgen) / bearb. von Berthold Kastner. 2003.
7. Russische und Deutsche Studenten // Frankfurter Zeitung, Erstes Morgenblatt. – 1914 – № 116. – 27 April; GA Bd. 15 – S. 361-363.
8. Kulturlehre des Sozialismus. – Berlin, 1922.
9. Der Mensch im Recht. – Tübingen, 1927; те саме // Проблеми філософії права [Philosophy of Law Issues]. – 2004. – Т. [Vol.] II.
10. Paul Johann Anselm Feuerbach. – Wien, 1934.
11. Anglo-American Jurisprudence through Continental Eyes // Law Quarterly Review. – 1936. – P. 530-545.
12. *Elegantiae Juris Criminalis*. – Basel, 1938 (перше вид), (1950 (друге вид)).
13. Gestalten und Gedanken. – Leipzig, 1944.
14. Fünf Minuten Rechtsphilosophie // - Rhein-Neckar-Zeitung (Heidelberg). – 1945. – 12. September (вперше опубліковано);
 - *Radbruch Gustav. Gesamtausgabe*. Hrsg. von Arthur Kaufmann. – Heidelberg: Müller, Juristischer Verlag. – Band 3. Rechtsphilosophie. – 3 Bearb. von Winfried Hassemer. – 1990. – S. 78-79;
 - // Проблеми філософії права [Philosophy of Law Issues]. – 2004. – Т. [Vol.] II.
15. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht // - Süddeutsche Juristischen-Zeitung. – 1946. – № 1 (вперше опубліковано);
 - Проблеми філософії права [Philosophy of Law Issues]. – 2004. – Т. [Vol.] II.
16. Der Geist des englischen Rechts. – Heidelberg, 1946.
17. Gesetz und Recht // - Stuttgarter Rundschau. – 1947. – № 2. – S. 5-6 (вперше опубліковано);
 - Gesamtausgabe. Bd. 3. – S. 96-100.
18. Die Erneuerung des Rechts // Gesamtausgabe. Bd. 3. – S. 104-114.
19. Geschichte des Verbrechens. – Stuttgart, 1951.
20. Der Mensch im Recht. – Tübingen, 1927.
21. Der Zweck des Rechts // - GA. Band 3. – S. 39-50;
- Mensch im Recht. – Göttingen, 1957. – S. 96-97.
22. Der Mensch im Recht. – Göttingen, 1961.
23. Vorschule der Rechtsphilosophie // Gesamtausgabe. Bd. 3. – S. 121-22.
24. Rechtsphilosophie. Studienausgabe / Ralf Dreier, Stanley L. Paulson. (Hgs.). – Heidelberg, 1999.

II. Бібліографія робіт Густава Радбруха

25. Nachlaßverzeichnis Gustav Radbruch. Wissenschaft und politisches Wirken / bearb. von Manfred Stange. – Heidelberg, 2001 (Schriften der Universitätsbibliothek Heidelberg; Bd. 3).

26. *Löffler Gerd.* Das Werk Gustav Radbruchs (Bibliographie) // Gedächtnisschrift für Gustav Radbruch / Arthur Kaufmann (Hg.). Mit einem Geleitwort von Gustav Heinemann. – Göttingen, 1968. – S. 377-402.

27. *Otte Holger.* Verzeichnis der Schriften Gustav Radbruchs // Otte Holger. Gustav Radbruchs Kieler Jahre 1919-1926. – Frankfurt/M., Bern. – 1982. – S. 267-333.

III. Біографічні праці про Густава Радбруха

28. *Radbruch Gustav.* Der innere Weg. Aufriß meines Lebens. Göttingen, 1951 (автобіографія) (див. також в: GA 16. – S. 167-297).

29. *Kaufmann Arthur.* Gustav Radbruch. Rechtsdenker, Philosoph, Sozialdemokrat. – München, 1987.

III. Святкові та пам'ятні видання

30. Festgabe für Gustav Radbruch zum sechzigsten Geburtstag 21. November 1938 (японською мовою) / Toshita Tokiwa (Hg.) // Jahrbuch der Handel-suniversität zu Tokio, Abt. Rechtswissenschaft, Bd. 4. – Tokio, 1938.

31. Beiträge zur Kultur- und Rechtsphilosophie. Gustav Radbruch (zu seinem 70. Geburtstag) von Gefährten, Schülern und Freunden gewidmet / Erdmuthe Falkenberg (Hg.). Heidelberg, 1948.

32. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 38,1 (1949).

33. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 45,4 (1959).

34. Gedächtnisschrift für Gustav Radbruch 21.11.1978 – 23.11.1949 // Arthur Kaufmann (Hg.). Mit einem Geleitwort von Gustav Heinemann. – Göttingen, 1968 (40 публікацій з них два Г. Радбруха).

IV. Інші праці

35. *Бігун В'ячеслав.* Радбрух Густав // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 5: П–С. – К., 2003. – С. 221-222.

36. *Нерсесянц В. С.* Неокантианские концепции философии права // *Нерсесянц В. С.* Философия права. – М., 1997. – С. 567-572.

37. *Полон Стенлі* Радбрух про несправедливі закони: суперечливість ранніх та пізніх поглядів? // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. II.

38. Філософія права / За заг. ред. *М. В. Костицького та Б. Ф. Чміля.* — К., 2000.

39. Філософія права : Навчальний посібник / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; За заг. ред. *О. Г. Данільяна.* – К., 2002.

40. Рішення Верховного федерального суду від 3 листопада 1992 // Neue Juristische Wochenschrift. – 1993. – № 46. – S. 141-149,

41. *Bonstmann P.* Die Rechts- und Staatsphilosophie

Gustav Radbruchs. – Bonn, 1970.

42. *Campbell Archibald Hunter.* Gustav Radbruchs Rechtsphilosophie und die englische Rechtslehre. – Münden, 1949.

43. *Chroust A.* The Philosophy of Law of Gustav Radbruch // Philosophical Review. – 1944. – № 53. – 23-45.

44. *Friedmann Wolfgang.* Legal Theory. – London, 1944.

45. *Fuller Lon.* American Legal Philosophy at Mid-Century // Journal of Legal Education. – 1953/1954. – № 6. – P. 457-485.

46. *Fuller L. L.* Positivism and Fidelity to Law – A Reply to Professor Hart // Harvard Law Review. – 1958. – 71, 4. – P. 630-672.

47. *Gottschalk Michael.* Gustav Radbruchs Heidelberger Jahre 1926-1949 (Diss.). – Kiel, 1982.

48. *Hart H. L. A.* Positivism and the Separation of Law and Moral // Harvard Law Review. – 1958. – № 71, 4. – P. 593-629.

49. *Hassemer Winfried.* Einführung // *Radbruch Gustav.* Gesamtausgabe. Rechtsphilosophie III. Band 3 / Winfried Hassemer (Hg.). – Heidelberg, 1990. – S. 1-16.

50. *Hippel Fritz von.* Gustav Radbruch als rechtsphilosophischer Denker. – Heidelberg, Tübingen 1951.

51. *Kastner Berthold.* Goethe in Leben und Werk Gustav Radbruchs. Mit einem Quellenanhang bisher unveröffentlichter Radbruch-Manuskripte (Diss.). – Heidelberg 1999.

52. *Kaufmann Arthur.* Gustav Radbruch – Leben und Werk // *Gustav Radbruch.* Gesamtausgabe / Arthur Kaufmann (Hg.). Bd. I. – Heidelberg, 1987. – S. 7-88.

53. *Luf Gerhard.* Zur Verantwortlichkeit des Rechtspositivismus für “gesetzliches Unrecht”. Überlegungen zur “Radbruch- These” // Nationalsozialismus und Recht. Rechtssetzung und Rechtswissenschaft in Österreich unter der Herrschaft des Nationalsozialismus / Ulrike Davy u. a. (Hgs.). – Wien, 1990, S. 18-37.

54. *Otte Holger.* Gustav Radbruchs Kieler Jahre 1919-1926. (Diss.). – Kiel, 1982.

55. *Patterson E.W.* The Legal Philosophies of E. Lask, G. Radbruch, and J. Dabin. – Cambridge, 1950.

56. *Paulson Stanley L.* Radbruch on Unjust Laws: Competing Earlier and Later Views? // Oxford Journal of Legal Studies. – 1995. – Volume 15. – P. 489-500 (див. переклад український переклад в: Проблеми філософії права [Philosophy of Law Issues]. – 2004. – Т. II).

57. *Saliger Frank.* Radbruchsche Formel und Rechts-staat. – Heidelberg, 1995.

58. *Saliger Frank.* Content and practical significance of Radbruch's formula // Проблеми філософії права [Philosophy of Law Issues]. – 2004. – Т. [Vol.] II.

59. *Heinrich Scholler.* Die Rechtsvergleichung bei Gustav Radbruch und seine Lehre vom überpositiven Recht. – Berlin, 2002.

60. *Heinrich Scholler.* Gustav Radbruch // Проблеми філософії права [Philosophy of Law Issues]. – 2004. – Т. [Vol.] II.

61. *Schumacher Björn.* Rezeption und Kritik der

Radrbuchschen Formel. Diss. – Göttingen, 1985.

62. *Seelmann Kurt*. Sozialismus und soziales Recht bei Gustav Radbruch (Diss.). – München, 1973.

63. *Seidel Knut*. Rechtsphilosophische Aspekte der 'Mauerschützen'-Prozesse (Diss.). – Berlin, 1999.

64. *Tjong, Zong Uk*. Der Weg des rechtsphilosophischen Relativismus bei Gustav Radbruch. (Diss.).

– Bonn, 1967.

65. *Vulpius Carola*. Gustav Radbruch in Oxford. Zur Aufarbeitung eines Kapitels länderübergreifender Rechts-philosophie (Diss.). – Heidelberg 1995.

66. *Ward Ian*. Law, Philosophy and National Socialism. Heidegger, Schmidt and Radbruch in Context. – Bern, Frankfurt a. M., 1992.

V. S. Bihun

ГУСТАВ РАДБРУХ – ВЫДАЮЩИЙСЯ НЕМЕЦКИЙ ФИЛОСОФ ПРАВА

Излагается биография и некоторые философско-правовые взгляды немецкого философа права, политика и гуманиста Густава Радбруха (1878-1949). В частности, приоткрывают неизвестные страницы жизни, связанные с его научным становлением и карьерой. Рассматриваются методологические основания философско-правовых взглядов ученого (дихотомия науки и философии, неокантианский методологический дуализм и релятивизм, идеи, относящиеся к правовому позитивизму и теории естественного права). Освещаются философско-правовые взгляды ученого и их трансформация (“идея права” и “формула Радбруха”, их практическое применение, человек в праве, философско-правовое учение о политических партиях), другие работы. Представлена обширная библиография работ как самого Радбруха, так и о его жизни и творчестве.

V. S. Bihun

GUSTAV RADBRUCH – THE PROMINENT GERMAN LEGAL PHILOSOPHER

The article outlines a biography and some juridico-philosophical views of the prominent German legal philosopher, politician and humanist Gustav Radbruch (1878-1949). In particular, scholar's life related to his academic formation and career is briefly described. Methodological foundations of Radbruch's legal philosophy are reviewed (“philosophy-science” dichotomy, neokantianist's methodological dualism and relativism, the usage of ideas relating to legal positivism and natural law theory). Radbruch's views and the issue of its transformation are set forth (“Rechtsidee”, “Radbruch's formula” (formulae), their practical application; human being in law, juridico-philosophical study on political party), other works. A broad bibliography of Radbruch's works as well as works on Radbruch and his contribution is presented.